

ФИЛОСОФИЯ НА РЕЛИГИЯТА

ПРОБЛЕМАТИКА ВІЙНИ В КАТОЛИЦЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ: УМОВИ ЗАКОННОГО ЗАХИСТУ

О. В. Недавня,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,
okyjanka@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4634-1137>

[https://doi.org/10.34017/1313-9703-2024-1\(23\)-2\(24\)-32-38](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2024-1(23)-2(24)-32-38)

Резюме

Олга Недавня. Проблемът на войната в католическата социална доктрина: условията за правна защита. Извършен е религиозен анализ на католическата социална доктрина по въпроса за войната с оглед на контекста на продължаващото военно противопоставяне между Русия и Украйна. Отбелязва се, че в Компендиумът на социалната доктрина на католическата църква, както и в нейният Катехизис, се говори за условията на правна защита, а не за справедлива война. Такива условия се определят и обосновават въз основа на менталитета на християнските народи, представители на евроатлантическия цивилизационен кръг. Насоките за правна защита и водене на война като цяло не дават изчерпателни рецепти в ситуация, когато нападателите практически пренебрегват всички християнски норми, но ясно очертават правилното отношение на християните към проблемите на войната и предлагат използването на сила като последният аргумент срещу агресорите. Перипетиите на съвременната война на Русия срещу Украйна, по-специално нейните хибридни характеристики, подтикват към изясняване и добавяне на католическата социална доктрина. В този процес трябва да се вземат предвид разсъжденията на украинското католическо духовенство по този въпрос, основаващи се на разбирането на практическия опит на настоящата реалност.

Ключови думи: католическа църква, социална доктрина, война, правна защита, Украйна

Резюме

Ольга Недавня. Проблематика війни в католицькій соціальній доктрині: умови законного захисту. Здійснений релігієзнавчий аналіз положень католицької соціальної доктрини щодо проблематики війни з огляду на контекст триваючого військового протистояння поміж Росією та Україною. Зауважено, що в Компендіумі соціальної доктрини католицької Церкви, як і в її Катехизмі, йдеться про умови законного захисту, а не справедливої війни. Такі умови визначені та обґрунтовані, виходячи з ментальності християнських народів, представників Євро-атлантичного цивілізаційного кола. Настанови щодо законного захисту та ведення війни в цілому не дають вичерпних рецептів у ситуації, коли нападники практично нехтують всіма християнськими нормами, проте чітко окреслюють належне як для християн ставлення до проблематики війни, і припускають застосування сили як останній аргумент проти агресорів. Перипетії сучасної війни Росії проти України, зокрема її гібридні характеристики, спонукають до уточнення й доповнення католицької соціальної доктрини. У цьому процесі

мають бути враховані рефлексії українських католицьких священнослужителів з даної проблематики, основані на осмисленні практичного досвіду теперішньої дійсності.

Ключові слова: Католицька Церква, соціальна доктрина, війна, законний захист, Україна

Abstract

Olga Nedavnya. Issues of war in the Catholic social doctrine: conditions of legal protection. A religious studies analysis of the provisions of the Catholic social doctrine regarding the issue of war was carried out in view of the context of Russia's ongoing war against Ukraine. It is noted that the Compendium of the Social Doctrine of the Catholic Church, as well as its Catechism, refers to the conditions of legal defense rather than righteous war. Such conditions are defined and substantiated based on the mentality of Christian peoples, representatives of the Euro-Atlantic circle of civilization. It was found that the guidelines on the legal defense and waging of war in general do not provide comprehensive recipes in a situation where the attacker practically disregards all Christian norms, but they clearly outline the appropriate Christian attitude to the issue of war, and allow the use of force as the last argument against the aggressors. The vicissitudes of Russia's modern war against Ukraine, in particular its hybrid characteristics, encourage specifications and additions to the Catholic social doctrine. In this process, it is necessary to take into account the reflections of Ukrainian Catholic priests on this issue, based on the understanding of the practical experience of the current reality.

Key words: Catholic Church, social doctrine, war, legal protection, Ukraine

Постановка проблеми. Резонансні висловлювання Папи Римського Франциска стосовно різних аспектів війни Росії проти України відомі як у нашій державі, так, схоже, і у світі, більшому колу слухачів та читачів, ніж фундаментальні католицькі документи, котрі окреслюють офіційне ставлення Католицької Церкви до воєнної проблематики. Водночас неоднозначне та багатьом незрозуміле реагування чинного Понтифіка на перипетії військових дій в Україні спонукають до звернення саме до документальної бази очолюваної ним Церкви, аби зауважити, що є (і якими вони є) настановами віровчення, а що – поточними рефлексіями Папи, висловлюваними з тою чи іншою, далеко не завжди очевидною метою. Залишаючи останнє на подальші розвідки та розсуд “судді Хроносу”, слід уточнити, як представлена тематика війни в теології Католицької церкви, що викладена у її офіційних документах, і маючи на увазі те, що такий аналіз здійснюється у контексті сучасної війни між Україною та Росією.

Дана проблематика нині виправдано цікавить дослідників, світських та церковних. Зокрема, у період від початку збройної агресії Росії проти України (з 2014 р.) цю проблематику вже у воєнній сучасності студіювали колеги І. Загребельний (Загребельний, 2024; Загребельний, 2022, веб-ресурс), Л. Моїсеєнко (Моїсеєнко, 2018, с. 545-565, веб-ресурс), Р.П'яста і В.Лукашевський (П'яста, 2022, веб-ресурс) та ін. Також відзначимо відповідні дослідження представників Церкви – наприклад, отців П. Балого Римсько-католицької Церкви (Балог, 2022, веб-ресурс) та Ю. Щурка Української Греко-Католицької Церкви (Щурко, 2022, веб-ресурс), де вони звертають увагу на актуальне відчитання положень католицької теології щодо війни. О.Недавна (Недавна, 2023а) застановлялась над цими положеннями і їх опрацюванні й коментуванні українськими католицькими церковними чинниками.

Знайомство з працями означеної тематики свідчить, що більшість авторів таких досліджень осмислюють умови та прикмети “справедливої війни”. Не можна стверджувати, що таке формулювання розходиться з сутністю аналізованого, однак відкриває можливість довільних інтерпретацій. Власне, у самих першоджерелах – Катехизмі католицької Церкви

(Катехизм, 2002) та Компендіумі її соціальної доктрини (Компендіум, 2008) – наголошується, що йтися може про необхідний захист, законний захист. З огляду на численні суперечки навколо позиції Ватикану, і Папи Франциска зокрема, щодо війни Росії проти України, варто уточнити та чітко артикулювати в релігійнознавчому аналізі, якими базовими настановами керуються католицькі чинники у їх діяльності в ситуації війни, котра серйозно загрожує перерости у третю світову. Тож відповідне дослідження є досить актуальним.

Адже, незалежно від того, коли, ким і в якому контексті робилися й робляться доповнення, уточнення та роз'яснення до тексту першоджерел, що в цих доповненнях широко застосовується термін “справедлива війна”, незаперечним фактом є: саме положення Катехизму католицької Церкви та Компендіуму її соціальної доктрини – виклад чинної офіційної позиції цієї Церкви щодо війни: позиції, яка зобов'язує всіх католиків. У статті О. Недавньої (Недавня, 2023b) докладно простудійований на цей предмет текст Катехизму, тож ми наразі зосередимось на тексті Компендіуму соціальної доктрини, звертаючи увагу на нюанси виписаних у ньому викладок щодо війни та співвідносячи їх з аналогічними фрагментами Катехизму католицької Церкви.

Виклад основного матеріалу. Питанням війни присвячений Розділ 11 Компендіуму соціальної доктрини, він має назву “Зміцнення миру” (розділ Катехизму, де розглядається та сама проблематика, називається “Захист миру”), і у ньому рясно прикликаються настанови з Катехизму католицької Церкви, документів II Ватиканського Собору, папських енциклік тощо. Як для тексту, що складався у реаліях післявоєнної доби, коли, утім, у світі точилась “холодна” війна з накопиченням збройного потенціалу, зокрема – ядерного, акценти відвернення наступної війни зрозумілі. У той період був час для підсумування всього попереднього осмислення лиха війни та висування пропозицій щодо умов та механізмів її упередження. Тож у даному розділі виписане принципове ставлення католицької Церкви до війни, виходячи з християнського погляду на відомий католицьким теологам досвід ведення військових дій. Звернімо увагу, що, не підважуючи обізнаність авторів з історією війн різних народів, вичитані знання про неї і власне знайомство з війною – все ж таки не одне і те саме. Якби жахи першої та другої світових воєн не точились на європейських землях (що й були доступні для очних спостережень), якби не вразила трагедія Хіросіми й Нагасакі, все ж те, що відбувалось на великих теренах Російської імперії та СРСР було значно менш відомо. А там з жахами зовнішньої агресії успішно конкурували жахи внутрішні – плід столітнього насилля над підкореними народами, насилля, що продовжувалось і у воєнний, і у мирний час.

З огляду на це зміст підрозділу 3 Компендіуму соціальної доктрини, названого “Поразка миру – війна”, попри його вірність з точки зору християнської позиції, читається як такий, що не може мати ніякого стосунку до реальної позиції та сучасних практичних дій Російської Федерації. Це для католиків “важко уявити собі, щоб в атомну епоху війну використовували як знаряддя справедливості” (Компендіум, 2008, с. 303), це вони вважають, що війна “ніколи не може сприяти розв'язанню проблем між народами” (Компендіум, 2008, с. 303), що війна є непотрібною різаниною та безвиграшною авантюрою, яка вражає теперішнє і загрожує майбутньому людства, що війна – це крах будь-якого справжнього гуманізму і завжди поразка для людства. Очевидно, що такий погляд не поділяють російські агресори.

Таке враження посилюється і при ознайомленні з подальшим текстом розглядуваного підрозділу Компендіуму, де надія покладається на миротворчі зусилля міжнародних організацій: “Держави не завжди володіють потрібними для ефективного захисту засобами, тому виникає необхідність у міжнародних і регіональних організаціях, які повинні співпрацювати для розв'язання конфліктів і сприяти миру, відновлюючи взаємне довір'я, щоб війна стала неможливою” (Компендіум, 2008, с. 305). До цього не додається роз'яснення, як прикласти ці міркування для випадку, коли існує не конфлікт між двома державами, а неспро-

вокований напад однієї на іншу, а довіри між ними й не було.

Подальший виклад настанов щодо війни названий “Необхідний захист”. Агресивна війна оголошується аморальною за своєю природою, однак стверджується, що керівники держави, яка зазнала нападу, мають право і зобов’язані захищати країну, включно силою зброї: використання сили законне, якщо відповідає певним жорстким умовам. Серед них: “шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявились неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути” (Компендіум, 2008, с. 305). Додається, що під час оцінювання цих умов слід враховувати потужність сучасних засобів руйнування, і зазначається, що такими є традиційні елементи, перелічені в доктрині про так звану “справедливу війну”. Цікаво, що це – єдина згадка про таку доктрину без будь-яких додаткових пояснень щодо неї, хоч загалом цей уривок Компендіуму цитується за Катехизмом католицької Церкви (а у ньому присутня така сама фраза про доктрину так званої “справедливої війни” без посилань на будь-який офіційний документ католицької Церкви щодо цієї доктрини). Нарешті, підкреслюється, що оцінка умов моральної законності належить до розсудливості тих, які несуть відповідальність за спільне благо, а також – що реалізація права на самозахист не має виходити за традиційні межі необхідності та пропорційності (що це за межі – не уточнюється).

В Компендіумі соціальної доктрини чітко розрізняється, що “одна справа – воювати, захищаючи власний народ, і зовсім інша – бажати підкорити собі інші народи” (Компендіум, 2008, с. 306). Далі знов зустрічаємо відкликання до міжнародної організації: наголошується, що Хартія ООН містить заборону використовувати силу для розв’язання суперечливих питань між державами, за виключенням двох випадків: необхідний захист і заходи, до яких вдається Рада Безпеки в межах своєї компетенції утвердження миру. Зрозуміло, останнє не розшифровується; так чи так, в сучасних реаліях бачимо, що ця Рада не поспішає із заходами: можливо, компетенції проблемно прописані або ж попросту не застосовуються з тих чи інших причин. Утім в Компендіумі визнається, що превентивні воєнні дії, які не мають умотивованих підстав, породжують серйозні моральні та правові проблеми (і не лише такі, як показує практика). Тому висновується: лише компетентні органи, визначивши на основі ретельної оцінки і серйозного обґрунтування загрози для миру, можуть дати міжнародний дозвіл на використання зброї. Написано так, як має бути серед народів християнського спадку, однак не дається настанов на випадок, коли якась агресивна держава нехтує міжнародними нормами, організаціями та їхніми дозволами.

Разом з тим, у Компендіумі соціальної доктрини визнається, що необхідність захисту виправдовує наявність збройних сил, які, підкреслюється, мають слугувати миру. Також наголошується, що воїни збройних сил покликані захищати такі цінності, як добро, істину та справедливість у світі, захищати невинних. Більш того, стверджується, що з огляду на це “дуже важливе збільшення кількості військових, які служать у міжнародних силах, здійснюючи гуманітарні чи миротворчі місії ООН” (Компендіум, 2008, с. 307). Можна зауважити, що нині ці миротворчі місії не поспішають прийти на допомогу Україні; утім поточне невиконання настанов соціальної доктрини ще не свідчить про те, що вони не є слухними взагалі, а радше – про те, що вони мали б доповнюватись згідно нових викликів світової безпеки.

Чимало уваги у тексті Компендіуму (як і в тексті Катехизму) приділено моральним вимогам до воїнів. Наголошується, що, якщо вже війна почалась, ворогуючим сторонам однак не все дозволено (і це твердження відверто нагадує лицарський кодекс). Уточнюється, що “кожен, хто служить у збройних силах, морально зобов’язаний не виконувати злочинні накази, що порушують право народів і його загальні принципи. На військових покладається цілковита відповідальність за їхні дії, які суперечать правам людини і народів чи нормам

міжнародного гуманітарного права. Такі дії не можна виправдати необхідністю виконувати накази керівництва” (Компендіум, 2008, с. 307). Ми не беремось визначати, наскільки такі настанови враховували адресати країн Євро-Атлантичного кола, однак практика теперішньої війни Росії проти України переконливо доводить, що російські військові керуються іншими настановами, виписаними у документах Російської Православної Церкви (або документах інших Церков та релігійних організацій, до яких вони належать) чи просто проголошеними (або толерованими) їхніми пастирями. Можна зауважити, що соціальні настанови католицької Церкви стосуються насамперед католиків, однак їм (та всім іншим) було б дуже корисно знати чіткі додаткові вказівки на випадки, коли супротивник чинить зовсім не в дусі цих упереджень.

У пункті Компендіуму соціальної доктрини, названому “Обов’язок захищати невинних” спеціально наголошується, що під час війни мирне населення не слід знищувати та піддавати звірствам, а біженців належить прихистити й допомагати їм (і католицька Церква так і робить). Аналогічно виписані й настанови щодо цивільних в Катехизмі. Особливо підкреслюється, що “спроби знищити цілі етнічні, релігійні чи мовні групи людей – це злочин проти Бога і всього людства, винні у цьому повинні постати перед правосуддям” (Компендіум, 2008, с. 308). Наводяться приклади злочинних геноцидів, включно з геноцидом українців.

Міжнародна спільнота закликається реагувати на геноцид: вона “морально зобов’язана заступатись за ті групи, виживання яких під загрозою, а права серйозно порушуються. Держави як члени міжнародної спільноти не можуть залишатись байдужими, навпаки, якщо всі інші засоби виявились неефективними, тоді конкретні заходи, спрямовані на роззброєння агресора, не лише законні, але й обов’язкові” (Компендіум, 2008, с. 309). Також у пункті “Заходи проти тих, хто загрожує миру” йдеться про санкції, які передбачає сучасний міжнародний порядок, котрі призначені виправляти поведінку урядів країн, що порушують правила мирного і організованого міжнародного співіснування. Залишається сподіватись, що згадані конкретні заходи, як і санкції, будуть достатньо ефективними для зупинення сучасної війни, котра серйозно загрожує не лише Україні.

Нарешті, в Компендіумі соціальної доктрини стверджується, що будь-які воєнні дії, що мають на меті знищення цілих міст чи регіонів разом з їхніми мешканцями, є злочином проти Бога і людей. Поруч з гострим засудженням терору, спрямованого на всіх без винятку, у місцях, де точиться повсякденне життя, констатується, що “у багатьох випадках терористичні методи – це новий спосіб ведення війни” (Компендіум, 2008, с. 313), і що ті, хто прикривається ім’ям Бога, тероризуючи мирне населення – блазнює. Як бачимо, дані настанови цілком сучасно придатні для оцінки дій російських військових та членів РПЦ.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що у Компендіумі соціальної доктрини католицької Церкви проблематика війни в цілому суголосна відповідним настановам Катехизму цієї Церкви, частково розглянута докладніше чи містить додаткові актуальні акценти, хоча і не враховує всі сьогоденні аспекти сучасних гібридних військових дій. Висновуючи, зазначимо: в учительні настанови католицької Церкви з часом можуть вноситись (і можуть бути доцільні) доповнення, уточнення й роз’яснення, які мають бути затверджені компетентною владою цієї Церкви. Цілком вірогідно, що саме теперішня війна Росії проти України підштовхне такі осмислення та ймовірні зміни. Проте, здійснене дослідження показує, що й ті настанови, які є в чинному Компендіумі соціальної доктрини католицької Церкви (як також і в її Катехизмі), дають базову основу принципових оцінок щодо війни, зокрема – оцінок дій воюючих сторін. Наразі слід розрізняти тактичні нюанси церковної дипломатії та вивірений великим досвідом та зафіксований в офіційних документах католицької Церкви фундамент церковної стратегії, яким, зрештою, і керуються її пастирі на місцях.

Література та посилання

- Балог, П. (2022), "Справедлива війна", *Християнська служба порятунку*, Електронний ресурс. Режим доступу (13.04.2024): <http://crs-center.org/spravedlyva-vijna>
- Загребельний, І. (2024), *Апостольство меча. Християнство і застосування сили*. 3-тє видання, Київ, Видавництво Руслана Халікова, 2024, 206 с.
- Загребельний, І. (2022), "Християнське ставлення до війни", *Політична теологія*. Електронний ресурс. Режим доступу (13.04.2024): <https://politteo.online/materialy/hrystyyanske-stavlennya-do-vijny/>
- Катехизм Католицької Церкви* (2002), Місіонар, Жовква, 772 с.
- Компендіум соціальної доктрини Церкви* (2008), Кайрос, Жовква, 549 с.
- Моїсеєнко, Л. (2018), "Проблеми війни та миру в трактуванні християнських конфесій", *Історія релігій в Україні: наук. щорічн.*, 2018, Вип. 28, Ч. II. С. 545-565. Електронний ресурс. Режим доступу (13.04.2024): <http://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/252/250>
- Недавня, О. (2023а), "Питання війни в соціальній доктрині Католицької Церкви через призму подій війни Росії проти України та в актуальних теологічних роздумах українських католиків", *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія* / Гол. ред. Р. А. Горбань. Випуск 18. Івано-Франківськ: ІФА, 2023. Електронний ресурс. Режим доступу (13.04.2024): <http://journal.ifai.edu.ua/index.php/gp/article/view/406/439>
- Недавня, О. (2023b), "Проблематика війни в катехизму католицької церкви", *Київські філософські студії-2023: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 19 травня 2023 р.): тези доповідей* / за заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, с. 314-318.
- П'яста, Р. & Лукашевський, В. (2022), "Захист Батьківщини у вченні Католицької Церкви", *Добрий пастир*. № 17, 2022. Електронний ресурс. Режим доступу (13.04.2024): <http://journal.ifai.edu.ua/index.php/gp/article/view/379>
- Щурко, Ю., о. (2022), "Наївність пацифізму та принципи ведення справедливої війни", *CREDO*. Електронний ресурс. Режим доступу (13.04.2024): <https://credo.pro/2022/05/319079>

References

- Baloh, P. (2022), "Just War" ["Spravedlyva viina"], *Christian Rescue Service*, viewed 13.04.2024, available at: <http://crs-center.org/spravedlyva-vijna/> [in Ukrainian]
- Catechism of the Catholic Church* [*Katechizm Katolyts'koi Tserkvy*] (2002), Missionary, Zhovkva, 772 p. [in Ukrainian]
- Compendium of the social doctrine of the Church* [*Kompendium sotsialnoi doktryny Tserkvy*] (2004), Kairos, Kyiv, 549 p. [in Ukrainian]
- Moiseienko, L. (2018), "Problems of war and peace in the interpretation of Christian confessions" ["Problemy viiny ta myru v traktuvanni khrystyianskykh konfesii"], *History of religions in Ukraine: scientific yearbook*, 2018, issue 28, P. II, p. 545-565, viewed 13.04.2024, available at: <http://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/252/250> [in Ukrainian]
- Nedavnya, O. (2023a), "The issue of war in the social doctrine of the Catholic Church through the prism of the events of Russia's war against Ukraine and in the actual theological reflections of Ukrainian Catholics" ["Pytannia viiny v sotsialnii doktryni Katolytskoi Tserkvy cherez pryzmu podii viiny Rosii proty Ukrainy ta v aktualnykh teolohichnykh rozmyslakh ukrainykykh katolykiv"], *Good Parson: scientific bulletin of the Ivano-Frankivsk Academy*

of Ivan Zolotoustoy. *Theology. Philosophy. History / Goal*. ed. R. A. Gorban. Issue 18, IFA, Ivano-Frankivsk, viewed 13.04.2024, available at: <http://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/406/439>

- Nedavnya, O. (2023b), "The problem of war in the catechism of the Catholic Church" ["Problematyka viiny v katekhyzmu Katolytskoi Tserkvy"], *Kyiv Philosophical Studies-2023: Materials of the VI All-Ukrainian Scientific Conference (Kyiv, May 19, 2023): abstracts of reports / by general ed. Prof. R. O. Dodonov*, Kyiv University named after Boris Grinchenko, Kyiv, pp. 314-318.
- P'iasta, R. & Lukashevskiy, V. (2022), "Protection of the Motherland in the teachings of the Catholic Church" ["Zakhyst Batkivshchyny u vchenni Katolytskoi Tserkvy"], *Good Parson: scientific bulletin of the Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustoy. Theology. Philosophy. History / Goal*. ed. R. A. Gorban. Issue 18, IFA, Ivano-Frankivsk, Issue 17, viewed 13.04.2024, available at: <http://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/379> [in Ukrainian]
- Shchurko, Yu., o. (2022), "The naivety of pacifism and the principles of waging a just war" ["Naivnist patsyfizmu ta pryntsypy vedennia spravedyvoi viiny"], *CREDO*, 09.05.2022, viewed 13.04.2024, available at: <https://credo.pro/2022/05/319079> [in Ukrainian]
- Zahrebelnyi, I. (2024), *The apostleship of the sword. Christianity and the use of force [Apostolstvo mecha. Khrystyianstvo i zastosuvannia syly]*, 3 edition. Ruslan Khalikov Publishing House, Kyiv, 206 p. [in Ukrainian]
- Zahrebelnyi, I. (2022), "Christian attitude to war" ["Khrystyianske stavlennia do viiny"], *Political theology*, viewed 13.04.2024, available at: <https://politteo.online/materialy/hrystyianske-stavlennya-do-viiny/> [in Ukrainian]

© **Ольга Володимирівна Недавнія**